

MARCIN TRENDOWICZ

Wykorzystanie postaci Stierlitz w rosyjskich memach internetowych

The use of the character of Stierlitz in Russian internet memes

Abstract. The article is devoted to the characteristics of Russian-language internet memes that use or allude to the character of Stierlitz, the legendary intelligence agent created by the writer Yulian Semyonov and adapted for the screen in the TV series *Seventeen moments of spring*, directed by Tatyana Lioznova. The analysis focuses not only on the memes directly referring to the series and jokes about Stierlitz, but also on examples using associations related to the character and the film (in the textual and/or iconic layer) to humorously illustrate phenomena occurring in contemporary Russia. The first group of memes can be seen as the continuation of the Stierlitz jokes still popular in Russia, while the second group includes memes whose main characters are contemporary Russian political activists and politicians (e.g. Vladimir Putin and Alexei Navalny), as well as those referring to current events in the country and the world (e.g. the coronavirus pandemic and the introduction of the Russian vaccine). In both cases, punchlines from jokes or precedent statements combined with an iconic layer are used to create comic effects.

Keywords: meme, *Seventeen moments of spring*, Stierlitz, humour, joke

Marcin Trendowicz, Uniwersytet Gdański, Gdańsk – Polska, marcin.trendowicz@ug.edu.pl,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1552-3512>

Specyfiką współczesnej komunikacji internetowej jest fakt, że użytkownicy sieci stają się nie tylko pasywnymi odbiorcami treści, lecz również ich twórcami. Wśród gatunków, które aktywne rozwijają się w przestrzeni wirtualnej, można wymienić mem internetowy. Jak zauważa Anna Gumkowska, w przypadku memów zachodzi „powtarzalne konstrukcyjne połączenie trzech elementów: ikony, słowa i ironii, które wspólnie wytwarzają nadwyżkę semantyczną” (Gumkowska 229).

Celem niniejszego artykułu jest próba charakterystyki i klasyfikacji rosyjskojęzycznych memów internetowych wykorzystujących postać Stierlitz – legendarnego agenta wywiadu stworzonego przez pisarza Juliana Siemionowa i przenie-

sionego na ekran dzięki serialowi telewizyjnemu *Siedemnaście mgnień wiosny* (*Семнадцать мгновений весны*, 1973) w reżyserii Tatiany Lioznowej – lub do niej nawiązujących. Analizie poddano nie tylko memy bezpośrednio odwołujące się do serialu i dowcipów o Stirlitzu, lecz również przykłady wykorzystujące skojarzenia związane z bohaterem i filmem (w warstwie tekstowej i/lub ikonicznej) do humorystycznego zilustrowania zjawisk zachodzących we współczesnej Rosji. Ponadto w zakończeniu podjęto próbę odpowiedzi na pytanie, dlaczego postać Stirlitza charakteryzuje się wysokim stopniem uniwersalności jako nośnika komizmu, co pozwala na wykorzystanie jej w różnorodnych kontekstach.

Pojęcie memu wywodzi się z opublikowanej w 1976 roku pracy Richarda Dawkinsa, który wprowadził je jako podstawową jednostkę ewolucji kulturowej na zasadzie analogii do genu funkcjonującego w ramach ewolucji biologicznej (Dawkins). Już we wspomnianej analogii ujawniają się podstawowe cechy memów, które charakteryzują się zdolnością do replikacji oraz mutacji. Obecnie w literaturze naukowej funkcjonuje wiele definicji tego gatunku komunikacji internetowej, jednak nie są one spójne. Za podstawę teoretyczną rozważań w niniejszym artykule przyjmuję określenie zaproponowane przez Jakuba Srokę:

Mem internetowy to, przybierająca formę począwszy od obrazka, skończywszy na wiadomości e-mail lub pliku wideo, reprezentacja pojęcia lub idei, która w sposób wirusowy rozprzestrzenia się pomiędzy osobami za pośrednictwem Internetu. Najpopularniejszą formą memu jest obraz osoby lub zwierzęcia opatrzonego zabawnym lub uszczypliwym podpisem (Sroka 33).

Jak podkreśla Julia Szczurina, mem internetowy – rozpatrywany przez nią jako mechanizm przekazywania i przechowywania informacji kulturowej – może być tworem zarówno werbalnym, niewerbalnym, jak i hybrydowym, który łączy w sobie dwa kluczowe elementy: zdolność do reprodukcji oraz szybkość cyrkulacji w sieci (Ŝurina 2014a). Żanna Śładkiewicz, odwołując się do opracowania Aleksandry Kwiat, do powyższych charakterystyk memu jako podstawowej jednostki struktury współczesnej przestrzeni medialnej dodaje lakoniczność i pojemność znaczeniową, mobilność oraz walencję, rozumianą jako zdolność do wchodzenia w relacje z innymi memami (Śladkevič; Kvât). Natomiast Swietłana Kanaszyna wśród głównych cech gatunku wymienia intertekstualność, interaktywność, hybrydowość oraz szablonowość (Kanašina 2019), zaś Maksim Krongauz podkreśla, że kluczową rolę w przypadku memów odgrywa ich popularność i ekspansja komunikacyjna (Krongauz).

Mariana Jagodkina wśród głównych funkcji wypełnianych przez memy wymienia informowanie, kolektywizację, indywidualizację i kompensację (Âgodkina). Należy podkreślić, że w powyższych charakterystykach nie pojawia się bezpośrednie powiązanie memów internetowych z komizmem. Powiązanie tych dwóch zjawisk można odnaleźć w pracy Jelizawie Łysienko, rozpatrującej

memy w perspektywie semiotyczno-lingwistycznej, która zauważa, że podstawową ich funkcją w komunikacji jest wyrażenie emocji i/lub wywołanie efektu komicznego (Lysenko 415). Zaś Julia Szczurina konstatuje:

Использование мемов в коммуникации может преследовать различные цели: в первую очередь достижение комического эффекта, а также создание подтекста, формирование многоплановости восприятия, актуализацию „фоновых” знаний адресата, повышение экспрессивности, включение элементов игры, выражение отношения автора, усиление оценочности и др. (Šurina 2012: 164).

Zatem można stwierdzić, że mem jako gatunek komunikacji internetowej nie jest gatunkiem komicznym *sensu stricto*, jednak cechy charakterystyczne i wypełnianie przezeń funkcje powodują, że jego celem może być wywołanie efektu komicznego. Należy jednak podkreślić, że niektórzy badacze, m.in. Tatiana Popowa, zaliczają memy bezpośrednio do komicznych gatunków komunikacji internetowej. Swietłana Kanaszyna wiąże komiczny potencjał memów z brakiem cenzury w komunikacji internetowej, co powoduje, że obiektem żartu może stać się dowolne wydarzenie, a także z polimodalnością, która zbliża je do takich gatunków jak plakat czy karykatura, przez co elementy komiczne mogą się wyrażać w memach zarówno poprzez warstwę tekstową (werbalną), jak i ikoniczną (wizualną) (Kanašina 2018b: 117–118), natomiast Mariana Jagodkina dodaje, że memy internetowe są ukierunkowane na komiczną reinterpretację rzeczywistości (Āgodkina 144). Julia Szczurina konstatuje zaś: „Для достижения коммуникативного эффекта при реализации многих типов речевых жанров интернет-пространства, объединенных комической направленностью, оказывается необходимым включение интернет-мемов в структуру этих жанров” (Šurina 2014a: 86).

Klasyczne teorie komizmu wyróżniają trzy jego odmiany: komizm postaci (charakterologiczny), słowny (językowy) oraz sytuacyjny. Pierwszy z wymienionych wariantów opiera się na uwypukleniu konkretnych cech bohatera (najczęściej negatywnych), dlatego śmiech wywołuje sama jego kreacja. Komizm słowny wiąże się z zastosowaniem gry językowej, kalamburu lub też – według klasyka Theodora Lippsa – dowcipu słownego (językowego) (Lipps; Buttler) w celu osiągnięcia efektu komicznego, zaś komizm sytuacyjny – z dowcipem rzeczowym, tj. niezręcznością przedstawionej sytuacji lub spiętrzeniem niefortunnych zdarzeń, bądź też przerysowaniem sytuacji i jej sprzecznością z przyjętymi normami zachowania. Przywołana powyżej i – z racji ograniczeń związanych z objętością artykułu – skrótowo omówiona klasyfikacja znajdzie zastosowanie podczas charakterystyki memów o Stirlitzu.

W kontekście analiz umieszczonych w drugiej części niniejszego opracowania warto również przyrzeć się wybranym typologiom memów. Szczurina proponuje podział ze względu m.in. na ich formę oraz strukturę (Šurina 2014a). Uwzględ-

nając formę, można wydzielić memy tekstowe, memy obrazkowe, memy multimedialne (wideo), gify oraz memy kreolizowane, łączące warstwę werbalną (tekstową) z niewerbalną (ikoniczną). Źródłem tych ostatnich są najczęściej inne komiczne gatunki internetowe, np. komiksy, demotywatory¹ itp. Klasyfikacja memów ze względu na ich strukturę zakłada podział na dwuelementowe, porównawcze oraz metamemy. Pierwsza kategoria charakteryzuje się dwustopniową warstwą tekstową (faza początkowa oraz puenta), która współgra lub kontrastuje z towarzyszącym jej elementem ikonicznym, druga zaś – przeciwstawieniem kilku (najczęściej dwóch) ilustracji, punktów widzenia, obiektów itp. z towarzyszącym im komentarzem werbalnym. Typowe memy tej odmiany opierają się na porównaniach kiedyś – dziś, oczekiwania – rzeczywistość itd. Zaś metamemy odwołują się w treści (w warstwie tekstowej i/lub ikonicznej) do innych memów, dlatego do ich zrozumienia wymagana jest znajomość innych wytworów tego gatunku komunikacji internetowej.

Nieco inny podział proponuje Wiktor Kołowiecki, który wydziela memy szablonowe, komentujące oraz eksploatujące (Kołowiecki, źródło elektroniczne).
Memy szablonowe

składają się z góry ustalonej formy, szablonu, który można uzupełniać własnymi treściami o określonym przez dany szablon charakterze. Czasem mają formę identycznego obrazka, który opatrzyć można własnym podpisem według mniej lub bardziej określonego wzorca. Czasem jest to tekst uzupełniany innymi obrazkami (Kołowiecki, źródło elektroniczne).

W kontekście naszych rozważań warto zauważyć, że również w przypadku analizowanych memów związanych ze Stirlitzem funkcjonują określone szablony zarówno ikoniczne, tj. kadry z serialu telewizyjnego, jak i werbalne, tj. najczęściej wyrażenia precedensowe lub tzw. skrzydlate frazy.

¹ Demotywatory są rodzajem kreolizowanych memów internetowych, które wyróżnia określona struktura (czarna ramka z tekstem umieszczonym nad i/lub pod elementem graficznym), wywodzącym się pierwotnie od amerykańskich plakatów motywacyjnych (zob. Sieńko; Śliż; Kolołol'ceva, Lutovinova). Początkowo demotywatory charakteryzowały się także określoną tematyką i stanowiły ironiczną odpowiedź na wspomniane plakaty motywacyjne, do czego bezpośrednio nawiązuje ich nazwa. Z czasem jednak ich różnorodność tematyczna znacznie się poszerzyła, upodabniając je do klasycznych memów. Wspomina o tym m.in. Krzysztof Ozga w opracowaniu z 2010 roku konstatując, że „[...] zjawisko owo poddaje się «ewolucji pragmatycznej», zmieniając swoją funkcję komunikacyjną” (Ozga 263), zaś Agnieszka Śliż stwierdza, że „[...] demotywatory szybko rozszerzyły krąg swych tematów, stając się narzędziem satyry społecznej i politycznej. Dziś, jakkolwiek duch ironii zdaje się nadal przenikać większość z nich, z łatwością udaje się wskazać wiele demotywatorów, które przekraczają dawną konwencję” i wydziela różne kategorie demotywatorów, np. rozrywkowe, o charakterze „dydaktycznym” czy o funkcji „wychowawczej” (Śliż 160–161).

Memy komentujące są – jak wskazuje ich nazwa – komentarzem lub puentą do zdjęcia (najczęściej) lub tekstu (rzadziej). Jak zauważa Kołowiecki, „memy komentujące pozwalają również polemizować internautom między sobą, komentować już komentowane wpisy tworząc coś na kształt publicznej wymiany światopoglądowej [...]” (Kołowiecki, źródło elektroniczne). Cechą charakterystyczną ostatniej kategorii, tj. memów eksploatujących, jest brak konkretnego przekazu i treści. Najczęściej bazują one na memach szablonowych, będąc ich parodiami, przeróbkami lub fotomontażami. Do tej kategorii Kołowiecki zalicza również memy powielające hasła, które wirusowo rozprzestrzeniają się w sieci, np. polskie *Co ja paczę?* lub rosyjskie *Превед!* (*медведь*).

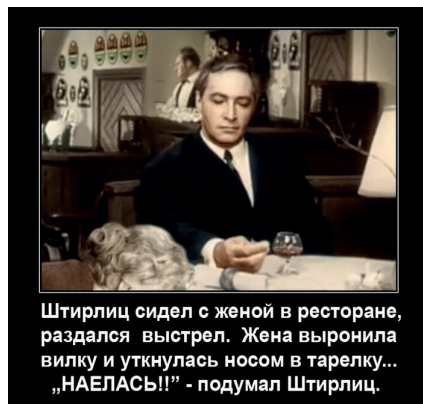
Przejdę do omówienia poszczególnych memów związanych ze Stirlitzem. Źródłem materiału badawczego były rosyjskojęzyczne strony internetowe z memami i demotywatorami oraz serwisy społecznościowe², zaś poszczególne jednostki wyekscepowane poprzez wyszukiwanie słów kluczowych lub hashtagów, przede wszystkim *Штирлиц* oraz *Семнацать мгновений весны*. Łącznie analizie poddałem 97 memów³, a zebrany materiał podzieliłem na kilka kategorii tematycznych ze względu na ich zawartość.

Pierwszą grupę memów stanowią te, których warstwa tekstowa nawiązuje do nadal popularnych w Rosji dowcipów⁴ o Stirlitzu. Przeanalizowałem 47 jednostek tego typu, jednak z pewnością funkcjonuje ich znacznie więcej. Opierając się na przywołanym wcześniej podziale typów komizmu, w przypadku dowcipów możemy wyróżnić sytuacyjne (bazujące na komizmie sytuacyjnym) oraz językowe (bazujące na komizmie słownym). Dowcipy sytuacyjne o Stirlitzu stanowią niewielką część cyklu, co wyróżnia go spośród innych serii, jednak są one aktywnie wykorzystywane w memach. Przyjrzyjmy się poniższym przykładom:

² Ich wykaz umieszczono na końcu artykułu wraz ze wskazaniem źródeł poszczególnych rysunków.

³ Materiał do badań, wyniki których zaprezentowałem w niniejszym opracowaniu, zebrałem na przełomie lipca i sierpnia 2021 roku. Należy podkreślić, że zbiór memów, który poddałem analizie, nie może być uznany za pełny, m.in. z powodu rozproszenia materiału w różnych serwisach internetowych, występowania kilku wariantów jednego memu oraz ciągłego pojawiania się nowych jednostek.

⁴ Przyjmuję definicję dowcipu (ros. *анекдот*) autorstwa Jeleny i Aleksieja Szmielowów: krótkie opowiadanie ustne o wymyślonym wydarzeniu z nieoczekiwanym dowcipnym zakończeniem (puentą), w którym występują stali bohaterowie, znani wszystkim rodzimym użytkownikom danego języka (Šmelëva, Šmelëv 20). Typowymi bohaterami rosyjskich dowcipów są, obok Stirlitza, przedstawiciele niektórych narodowości (Amerykanie, Niemcy, Ukraińcy, Gruzini, Czucheze i in.), bohaterowie kinowi i telewizyjni (Czeburaszka, Sherlock Holmes, Czapajew i in.), działacze polityczni (Lenin, Stalin, Breżniew, Putin i in.), a także niektóre stereotypowe postacie (np. mąż, żona i kochanek; szef i sekretarka; profesor i studenci; milicjant i in.).

Rys. 1⁵

Rys. 2

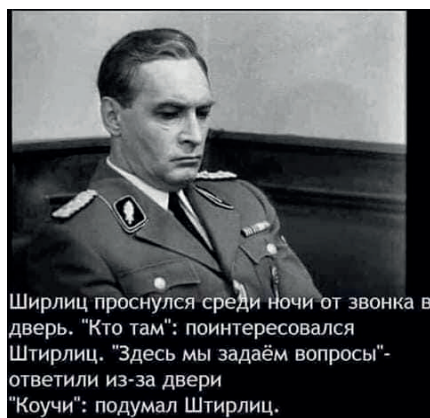
Rys. 3

W powyższych memach w warstwie tekstowej przytoczono klasyczne dowcipy sytuacyjne o Stirlitzu, dlatego efekt komiczny wywołuje nierealność przedstawionych sytuacji lub niezgodność toku myślenia ich bohaterów z zasadami logiki. Warstwa ikoniczna w postaci wybranych kadrów z serialu *Siedemnaście mgieł wiosny* (na rys. 2 w wersji koloryzowanej, której premiera miała miejsce przed Dniem Zwycięstwa w 2009 roku) jest tylko dodatkiem, który nie wpływa ani na interpretację memu, ani na jego komiczność. Warto odnotować, że w memie zilustrowanym na rysunku 1 występuje błąd w nazwie organizacji – mowa w nim o Ochotniczym Towarzystwie Wspierania Armii, Lotnictwa i Marynarki Wojennej (ros. ДОСААФ – Добровольное общество содействия армии, авиации и флоту).

Memy internetowe wykorzystują nie tylko dotychczas funkcjonujące dowcipy o Stirlitzu, lecz są również źródłem nowych, współczesnych żartów,

⁵ Źródła wszystkich rysunków ujawniono w wykazie umieszczonym na końcu artykułu.

ponieważ dany cykl jest nadal produktywny w rosyjskiej przestrzeni językowo-kulturowej⁶. Ilustrują to poniższe przykłady:

Rys. 4

Rys. 5

W zaprezentowanych memach odzwierciedlone zostały współczesne realia na przykładzie popularnego obecnie zjawiska coachingu oraz odniesienia do gier komputerowych. Niektóre z analizowanych memów wykorzystujących komizm sytuacyjny nawiązują bezpośrednio do poszczególnych scen z serialu telewizyjnego *Siedemnaście mgieł wiosny*:

Rys. 6

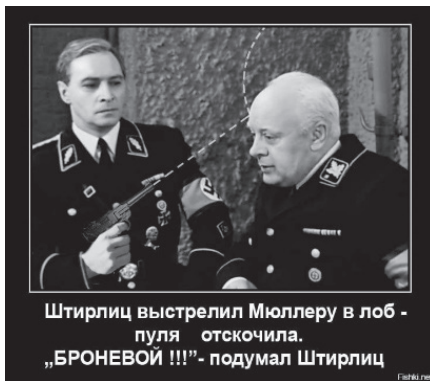
Rys. 7

⁶ Według badań zakończonych w 2018 roku cykl dowcipów o Stirlitzu liczył ponad 1000 jednostek, jednak odnotowano, że nadal pojawiają się nowe oraz warianty dotychczas funkcjonujących. Jednym z czynników mających bezpośredni wpływ na aktywność cyklu była premiera koloryzowanej wersji serialu telewizyjnego o Stirlitzu (Trendowicz).

Oba z przytoczonych memów odnoszą się do konkretnej sceny z serialu, w której ciężarna radiotelegrafistka Stirlitz – rosyjska agentka wywiadu udająca Niemkę – trafia do szpitala i podczas porodu krzyczy w swoim ojczystym języku, przez co zostaje zdemaskowana i aresztowana. O ile osiągnięcie efektu komicznego w przypadku memu z rys. 6 jest możliwe nawet bez znajomości kontekstu (tj. konkretnej sceny z serialu), o tyle w przypadku kolejnego przykładu jego niezajomość powoduje, że dowcip może być niezrozumiały lub bezsensowny. Warto również odnotować, że w przypadku dwóch ostatnich memów część tekstowa zawierająca dialogi oraz dołączenie kadru z serialu z bohaterami biorącymi udział w rozmowie umożliwia opuszczenie w warstwie werbalnej określeń sygnalizujących bezpośrednio, który z uczestników wypowiada konkretną frazę.

Ze względu na formę wszystkie powyżej przywołane memy można zaliczyć do grupy kreolizowanych (łączyjących warstwę werbalną z niewerbalną), ze względu na strukturę – dwuelementowych, zaś według klasyfikacji Kołowieckiego – do memów szablonowych, przy czym szablonowa jest warstwa ikoniczna w formie powtarzających się kadrów z serialu.

Jak wcześniej wspomniałem, większą część dowcipów o Stirlitzu stanowią teksty bazujące na komizmie językowym. Również w przypadku memów internetowych odnotowałem ich występowanie.

Rys. 8

Rys. 9

Rys. 10

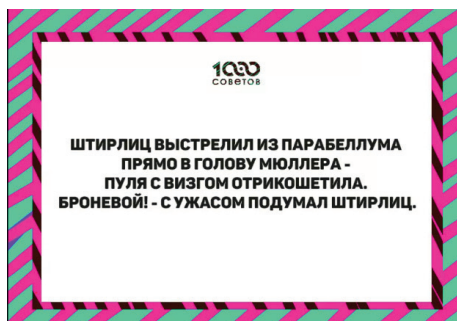
W powyższych przykładach efekt komiczny opiera się na różnych mechanizmach gry językowej i zastosowaniu kalamburu, który został zdefiniowany przez Władimira Sannikowa jako „шутка, основанная на смысловом объединении в одном контексте либо разных значений одного слова, либо разных слов (сочетаний), тождественных или сходных по звучанию” (Sannikov 490). Zatem typowymi środkami językowymi, które wykorzystuje kalambur w celu wywołania efektu komicznego będą: wieloznaczność słów, paronimia oraz homonimia.

W przykładzie nr 8 zastosowany kalambur opiera się na zestawieniu nazwy własnej (*Броневой* – nazwisko aktora, który wcielił się w rolę Müllera) i homonimicznego przymiotnika *броневой* o znaczeniu ‘pancerny, kuloodporny’. W kolejnym przykładzie (nr 9) występuje zjawisko określone przez Aleksandra Bielousowa jako udosłownienie frazeologizmu (Belousov), tj. dosłowne odczytanie znaczeń leksemów wchodzących w skład związku frazeologicznego (*деп-жать язык за зубами* – odpowiednik polskiego wyrażenia *trzymać język za zębami* w znaczeniu ‘dochowywać tajemnicę’). Zaś w przykładzie nr 10 u podstaw kalamburu leży homonimia przymiotnika *русский* (‘rosyjski’) oraz rzeczownika *русский* (‘Rosjanin’).

Podobnie jak w memach wykorzystujących w składowej tekstowej dowcipy sytuacyjne, również w tym przypadku warstwa ikoniczna ma charakter wtórny i nie jest wymagana do zrozumienia treści memu. Niektóre z przytoczonych wyżej przykładów występują również w formie memów tekstowych oraz w innych wariantach. Najczęściej modyfikacjom podlega element niewerbalny memu, choć zmiany zachodzą również w warstwie werbalnej, ponieważ dowcip jako gatunek mowy charakteryzuje się wariantywnością – por. rys. 8 oraz dwa poniższe.

Rys. 11

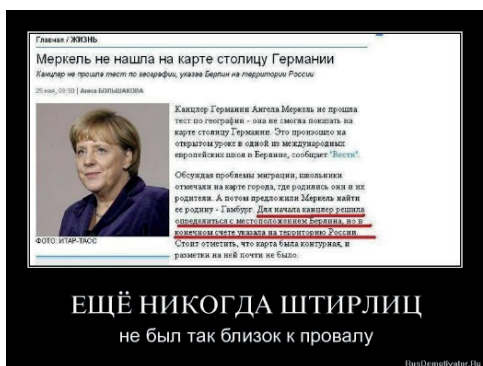

Rys. 12

Oddzielną grupę memów związanych ze Stirlitzem stanowią te, które w warstwie werbalnej wykorzystują znaną puentę z dowcipów *Еще никогда Штирлиц не был так близок к провалу* (pol. *Jeszcze nigdy Stirlitz nie był tak bliski wpadki*). Łącznie wyekscerpowano 16 jednostek tego typu. Powyższe wyrażenie w mojej ocenie można rozpatrywać w kategorii precedensowych, ponieważ spełnia ono

warunki konieczne stawiane fenomenom precedensowym, tj. jest powszechnie znane rodzimym użytkownikom języka rosyjskiego, aktywnie używa się go w języku (nie tylko w memach), a także charakteryzuje się aktualnością w aspekcie emocjonalnym i/lub poznawczym (Kovšova, Gudkov 116). Kanaszyna zauważa, że fenomeny precedensowe często leżą u podstaw memów, zaś sam mem jako gatunek komunikacji internetowej jest również fenomenem precedensowym, ponieważ rozprzestrzenia się i reprodukuje w sieci, a niektóre memy stają się rozpoznawalne wśród jej użytkowników (Kanašina 2018a).

W odróżnieniu od poprzednio omawianych memów, w tym przypadku na pierwszy plan wychodzi składowa ikoniczna. Przyjrzyjmy się wybranym memom wykorzystującym wspomniane wyrażenie:

Rys. 13

ШТИРЛИЦ ЕЩЕ НИКОГДА НЕ БЫЛ ТАК БЛИЗОК К ПРОВАЛУ

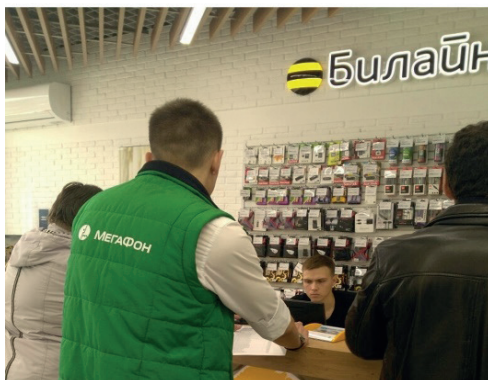

Rys. 14

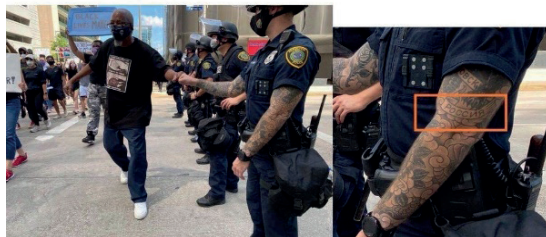
Rys. 15

ЕЩЕ НИКОГДА ШТИРЛИЦ НЕ БЫЛ ТАК БЛИЗОК К ПРОВАЛУ

Rys. 16

Еще никогда Штирлиц не был так близок к провалу...

Rys. 17

Obiektem memu może być zarówno postać znana, np. polityk (w przytoczonych przykładach: była kanclerz Niemiec Angela Merkel lub były prezydent Stanów Zjednoczonych Donald Trump), jak również zupełnie przypadkowa (anonimowy pracownik restauracji lub salonu telefonii komórkowej bądź policjant), przy czym jej związek z Rosją nie jest konieczny. Efekt komiczny może wywołać dowolna niezręczna sytuacja (kolejno: nieznamość geografii przez kanclerz Niemiec – rys. 13, symbol komunizmu – sierp i młot – na krawacie ówczesnego prezydenta USA⁷ – rys. 14, pracownik restauracji KFC z wytatuowanym na szyi logo konkurencyjnej sieci McDonald's – rys. 15, mężczyzna w kamizelce sieci komórkowej MegaFon, prawdopodobnie pracownik, w salonie konkurencyjnego operatora Beeline – rys. 15 czy też amerykański policjant z widocznym na ramieniu tatuażem zawierającym słowo „Россия”).

Należy zauważyć, że efekt komiczny wywołuje sam przekaz ikoniczny (niekiedy z dodatkowo wyróżnionym elementem: konkretnym fragmentem artykułu lub zbliżeniem na tatuaż), jednak opatrzenie go podpisem w postaci wypowiedzi precedensowej uruchamia dodatkowe asocjacje, odnoszące się przede wszystkim do cyklu dowcipów o Stirlitzu oraz – przynajmniej częściowo – do serialu telewizyjnego o agencji wywiadu. Powyższe memy, zgodnie z typologią Kołowieckiego, można zaliczyć do kategorii szablonowych, przy czym szablonem w danym przypadku nie jest warstwa ikoniczna, a warstwa tekstowa zawierająca wypowiedź precedensową, będącą puentą z dowcipu. Mogą one jednakże stanowić też przykład memów komentujących, ponieważ wykorzystują element werbalny (w postaci kliszy językowej) do komentowania sytuacji przedstawionych na zdjęciach (element ikoniczny).

Memy internetowe nierzadko stanowią komentarz do bieżących wydarzeń. Podobna sytuacja zaistniała w przypadku pandemii koronawirusa COVID-19,

⁷ W danym przypadku zdjęcie jest niewątpliwie fotomontażem.

która stała się impulsem do powstania wielu memów, nie tylko rosyjskojęzycznych. W niniejszym opracowaniu przyjrzymy się tym przykładom, które odwołują się lub nawiązują do postaci Stirlitz. W ramach zebranego materiału badawczego odnotowałem funkcjonowanie 10 memów należących do tej kategorii. Analizę rozpocznę od jednostek, które w warstwie tekstowej zawierają dowcipy o Stirlitzu, dotyczące jednak koronawirusa:

Rys. 18

Rys. 19⁸

Rys. 20

— А вот эти пальчики, Штирлиц, мы обнаружили на чемодане русской радистки.
— Группенфюрер, я должен признаться, я советский разведчик.
— Да хоть американский! Почему без перчаток? Позаражать нас всех хотите?!

Rys. 21

Przywołane powyżej memy zawierają w warstwie werbalnej dowcipy bazujące na komizmie sytuacyjnym (rys. 18, 19 i 21) oraz słownym⁹ (rys. 20).

⁸ Mem z ocenzurowanym wulgaryzmem został pobrany w takiej formie z serwisu źródłowego.

⁹ Gra językowa w danym przypadku opiera się na wymyślonym homonimie (*Ковид* – jako nazwisko lub pseudonim agenta, o którym rozmawiają Stirlitz i Müller, zastanawiając się, po której jest stronie) do rzeczownika *ковид* oznaczającego koronawirusa. Taki mechanizm (tj. fikcyjne homonimy, które mogą funkcjonować wyłącznie jako egzotyczne nazwy własne) jest często wyko-

Warto odnotować, że dochodzi do przeniesienia bohaterów w czasie – Stirlitz i Müller¹⁰ funkcjonujący pierwotnie pod koniec II wojny światowej – o czym mogą świadczyć wykorzystane w warstwie ikonicznej kadry z serialu, na których widoczne są mundury nazistowskie – odnajdują się w rzeczywistości XXI wieku podczas pandemii koronawirusa i związanych z nią ograniczeń, tj. brak niektórych towarów w sklepach na początkowym etapie pandemii, konieczność noszenia rękawiczek w celu zapobiegania rozprzestrzenianiu się wirusa, opracowanie szczepionki itp. Inne wyekscerpowane przeze mnie memy związane z COVID-19, wykorzystujące postać Stirlitza, przedstawiają typowe dla obecnej sytuacji problemy i ograniczenia:

Rys. 22

Rys. 23

W obu powyższych przypadkach składowa ikoniczna wykorzystuje kadry z serialu *Siedemnaście mgień wiosny*, zaś warstwa tekstowa odnosi się bezpośrednio do pandemii, choć w memie przedstawionym na rys. 22 można odnotować dodatkowe skojarzenia związane z pracą zdalną (*удаленка*), która jest aluzją do wieloletniej działalności wywiadowczej Stirlitza poza ojczyzną.

Kolejna kategoria memów związanych ze Stirlitzem dotyczy rosyjskich działaczy politycznych¹¹. Analizę rozpocznę od przykładów odnoszących się do prezydenta Federacji Rosyjskiej Władimira Putina:

rzystywany w dowcipach o Stirlitzu (Trendowicz 111). Aleksandr Bielousow nazywa je słowami-widmami (ros. *слова-призраки*) (Belousov).

¹⁰ Należy podkreślić, że dla dowcipów charakterystyczne jest występowanie obok siebie bohaterów fikcyjnych (Stirlitz) i postaci historycznych (Müller) w jednym kontekście.

¹¹ Łącznie zarejestrowano funkcjonowanie 15 memów należących do tej kategorii, przy czym większość z nich dotyczyła Władimira Putina.

Rys. 24

Rys. 25

Rys. 26

Rys. 27

Przedstawione powyżej memy w warstwie tekstowej bezpośrednio nawiązują do postaci Stirlitza, w każdym z nich pojawia się nazwa precedensowa Stirlitz, ponadto na rys. 24 i 26 – wypowiedź precedensowa *Еще никогда Штирлиц не был так близок к провалу*, o której wspomniałem już we wcześniejszej części artykułu. Natomiast warstwa ikoniczna wykorzystuje kadry z serialu *Siedemnaście mgieł wiosny* w formie fotomontażu: na rys. 24 postać Stirlitza zastąpiono wizerunkiem Putina w kombinezonie ochronnym¹²; na rys. 25 do postaci z serialu dodano dwie kolejne, w tym siedzącego pisarza Juliana Siemio-

¹² Zdjęcie prezydenta Federacji Rosyjskiej w kombinezonie ochronnym, który założył podczas wizyty w szpitalu w Kommunarce w marcu 2020 roku, gdzie zlokalizowano moskiewskie centrum kwarantanny w związku z pandemią koronawirusa, stało się źródłem wielu memów internetowych.

nowa, a także zamieniono świecznik na stole na butelkę wódki (oryginalny kadr – por. rys. 23) lub zdjęcia z wydarzeń, w których uczestniczył prezydent Rosji (na rys. 26 – w otoczeniu przedstawicieli Europejskiego Kongresu Żydowskiego wykonane podczas spotkania 19 stycznia 2016 roku) bądź też zestawienie dwóch zdjęć (rys. 27 – kadru z serialu oraz zdjęcia Władimira Putina i Dmitrija Miedwediewa). Można stwierdzić, że celem wykorzystania skojarzeń Putina ze Stirlitzem jest, z jednej strony, wywołanie dodatkowych skojarzeń, tj. podobieństwo biografii obu postaci zostało wykorzystane w kampanii prezydenckiej i kształtowaniu wizerunku polityka, z drugiej zaś – jego dyskredytacja: uruchamiane są nie tylko asocjacje ze Stirlitzem – bohaterem dowcipów, który jest komicznym sobowtorem serialowego pierwowzoru, lecz również aluzje do działalności Putina jako agenta obcego wywiadu.

Kolejną grupę stanowią memy, których elementem wspólnym jest gra językowa (kalambur) opierająca się na zestawieniu dwóch znaczeń rzeczownika *новичок*¹³: bezpośredniego ('nowicjusz') oraz przenośnego (nazwa własna określająca związek chemiczny należący do grupy bojowych środków trujących o działaniu paralityczno-drgawkowym, którego użyto do otrucia Aleksieja Nawalnego w 2020 roku oraz rosyjskiego oficera wywiadu wojskowego, a *de facto* podwójnego agenta służb brytyjskich Siergieja Skripala w 2018 roku). Wspomniane zjawisko ilustrują poniższe przykłady:

Rys. 28

Rys. 29

¹³ Do wspomnianej substancji nawiązuje również mem przedstawiony na rys. 19, jednak zawarty w nim komizm nie ma charakteru gry językowej, lecz dotyczy sytuacji.

Rys. 30

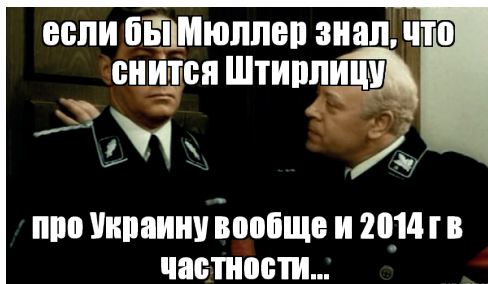
Składowa ikoniczna powyższych memów jest zróżnicowana: wykorzystano kadr z serialu (rys. 30), zmodyfikowany kadr z serialu z dodaną postacią Siergieja Skripala oraz taśmą policyjną z napisem w języku angielskim (rys. 29) oraz zdjęcie Aleksieja Nawalnego (rys. 28), jednak łączy je gra językowa wyrażona w warstwie werbalnej. Dwa pierwsze memy są komentarzem i bezpośrednim nawiązaniem do rzeczywistych wydarzeń (otrucie Nawalnego i Skripala), trzeci zaś – typowym dowcipem zawierającym komizm językowy.

Rys. 31

Rys. 32

Rys. 33

Не думай о тарифах свысока... Они растут быстрее осмысления. Летят счета, как пули у виска - за газ, за свет, за мусор, отопление...

Rys. 34

- Штирлиц, а почему вы с первого октября перестали курить на балконе?

Rys. 35

Ostatnią kategorią memów, istnienie której chciałbym zasygnalizować w ramach niniejszego artykułu, są jednostki komentujące inne wydarzenia związane z Rosją¹⁴. Przytoczone memy, które w warstwie ikonicznej wykorzystują niezmodyfikowane kadry z serialu, odnoszą się zarówno do wydarzeń istotnych z punktu widzenia stosunków międzynarodowych, tj. aneksja Krymu przez Rosję i związane z tym konsekwencje – rys. 31–33, jak również takich, które mają znaczenie wyłącznie dla mieszkańców Federacji Rosyjskiej, np. podwyżki opłat i stale rosnące ceny – rys. 34 czy też wprowadzenie od października 2019 roku zakazu palenia na balkonach – rys. 35. Na szczególną uwagę zasługuje składowa tekstowa memu zaprezentowanego na rys. 34, która jest zmodyfikowanym wariantem utworu *Не думай о секундах свысока*, będącego ścieżką dźwiękową serialu.

Podsumowując powyższe rozważania, można stwierdzić, że postać Stirlitza lub nawiązania do niej są aktywnie wykorzystywane w rosyjskojęzycznych memach internetowych w celu wywołania efektu komicznego lub jako humorystyczny komentarz do bieżących wydarzeń. Wspomniane memy charakteryzują się szablonowością w planie ikonicznym – kadry z serialu *Siedemnaście mgnień wiosny* w formie niezmodyfikowanej¹⁵ bądź zmodyfikowanej – lub w planie tekstowym – często przywoływane są wypowiedzi precedensowe, szczególnie *Еще*

¹⁴ W poddanym analizie materiale badawczym odnotowano funkcjonowanie 9 memów tego typu.

¹⁵ Tezę tę zdaje się potwierdzać przegląd stron internetowych, które oprócz gotowych jednostek zawierają również generatory umożliwiające samodzielne tworzenie memów. W przypadku Stirlitza dostępne jest kilkanaście kadrów z serialu telewizyjnego (w oryginalnej wersji czarno-białej i/lub koloryzowanej).

никогда Штирлиц не был так близок к провалу¹⁶. Wprowadzona klasyfikacja tematyczna memów pozwoliła wydzielić jednostki będące kontynuacją popularnych dowcipów o Stirlitzu, zarówno wcześniej funkcjonujących, jak i nowych, w których warstwa niewerbalna jest jedynie dodatkiem, a główną treść niesie składowa werbalna. Bazują one, podobnie jak klasyczne dowcipy, na komizmie sytuacyjnym i językowym. Ponadto nawiązania do Stirlitza wykorzystywane są w memach komentujących bieżące wydarzenia, jak np. pandemia koronawirusa, otrucie Aleksieja Nawalnego i Sergieja Skripała lub powiązanych z działaczami politycznymi (Władimir Putin, Aleksiej Nawalny i in.), a także jako humorystyczna reakcja na sytuacje (przedstawione w formie ikonicznej), niekoniecznie związane bezpośrednio z Rosją.

Należy zauważyć, że bohaterowie memów funkcjonują równocześnie na wielu płaszczyznach czasowych i przestrzennych – Stirlitz i Müller mogą znajdować się jednocześnie w pierwszej połowie XX wieku w nazistowskich Niemczech – o czym świadczy wykorzystanie kadrów z serialu, jak i w XXI wieku, co potwierdza umiejscowienie ich obok takich postaci jak Putin czy Nawalny oraz powiązanie z aktualnymi wydarzeniami, jak np. pandemia koronawirusa COVID-19.

Większość przeanalizowanych memów ze względu na formę można zaklasyfikować jako odmianę kreolizowaną, która łączy składową tekstową i ikoniczną. Wyjątkiem są przykłady memów zawierające klasyczne dowcipy o Stirlitzu, mogące funkcjonować również jako jednostki tekstowe. Pod względem struktury przeważają memy dwuelementowe, choć nie zawsze warstwa werbalna zawiera dwie składowe, tj. frazę początkową oraz puentę, lecz odnotowano również istnienie pojedynczych memów porównawczych (np. rys. 27). Według klasyfikacji zaproponowanej przez Kołowieckiego przedstawiony materiał należy uznać za memy szablonowe, niektóre zaś jednostki można również odnieść do typu komentującego. Wysoki odsetek (11 z 35) przytoczonych jednostek stanowią demotywatory, które wyróżniają się ściśle określoną strukturą i oprawą graficzną¹⁷.

Analiza memów internetowych wykorzystujących lub nawiązujących do postaci Stirlitza wykazała, że bohatera cechuje wysoki stopień uniwersalności, który pozwala umieszczać go w różnorodnych kontekstach. Na zakończenie niniejszych rozważań warto zastanowić się, dlaczego właśnie ta postać wykorzystywana jest nie tylko w memach odnoszących się bezpośrednio do serialu *Siedemnaście mgnień wiosny* i nadal popularnych w Rosji dowcipów o Stirlitzu, lecz także jako ironiczny komentarz do bieżących wydarzeń z Federacji Rosyjskiej i świata.

¹⁶ Wysokim stopniem aktywności wyróżnia się także wypowiedź precedensowa *А вас, Штирлиц, я попрошу остаться*, która jednak nie została omówiona w niniejszym opracowaniu ze względu na ograniczoną objętość.

¹⁷ Por. przypis nr 1.

Wykorzystanie nawiązań do postaci Stirlitza w memach powoduje nie tylko efekt komiczny, lecz również uruchamia wiele dodatkowych asocjacji, powiązanych z samym bohaterem, serialem telewizyjnym, konceptem *agent wywiadu*, kluczowym przedstawicielem którego w rosyjskiej przestrzeni językowo-kulturowej jest Stirlitz. Memy łączą w sobie elementy intertekstualności, komizmu i intelektualnej gry z ich odbiorcą. W pojedynczych przypadkach odnotowano konieczność znajomości szerszego kontekstu (np. treści konkretnych scen z serialu telewizyjnego) do ich poprawnej interpretacji, choć w większości sytuacji do osiągnięcia efektu komicznego wystarczająca jest rozpoznawalność nazwy precedensowej *Stirlitz*, która pozwala na wywołanie u odbiorcy dodatkowych skojarzeń.

Kluczem do uniwersalności Stirlitza jako bohatera memów zdaje się przede wszystkim jego szeroka rozpoznawalność w kulturze rosyjskiej, zarówno w kontekście niesłabnącej od lat popularności serialu telewizyjnego *Siedemnaście mgnień wiosny*, jak również licznych dowcipów – zarówno starych, jak i nowych, a także funkcjonowanie i aktywne wykorzystanie nazwiska postaci, m.in. w sferze reklamy, informatyki czy w dyskursie kulinarnym, oraz wypowiedzi z serialu i puent z dowcipów jako fenomenów precedensowych i skrzydlatych fraz. Rozpoznawalność bohatera gwarantuje, że przywołanie jego nazwiska w memie, czy to w sposób bezpośredni, czy też w formie niebezpośredniego nawiązania, spowoduje wywołanie u odbiorcy dodatkowych asocjacji, a także – z powodu popularności dowcipów, bohaterem których jest Stirlitz – efektu komicznego.

Bibliografia

- Âgodkina, Mar'âna. „Memy v internet-kommunikacii”. *Art Logos*, 2 (7), 2019, s. 142–151.
- Belousov, Aleksandr. „Anekdoty o Štirlice”. *Živaâ starina*, 1, 1995, s. 16–18.
- Buttler, Danuta. *Polski dowcip językowy*. Warszawa, Polskie Wydawnictwo Naukowe, 1968.
- Dawkins, Richard. *The selfish gene*. Oxford, Oxford University Press, 1976.
- Gumowska, Anna. „Mem – nowa forma gatunkowo-komunikacyjna w sieci”. *Teksty Drugie*, 3, 2015, s. 213–235.
- Kanašina, Svetlana. „Internet-mem i precedentnyj fenomen”. *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo pedagogičeskogo universiteta*, 4 (193), 2018a, s. 122–127.
- Kanašina, Svetlana. „Internet-mem kak mediatekst”. *Izvestiâ Saratovskogo universiteta. Novaâ seriâ. Seriâ Filologîâ. Žurnalistika*, 19 (1), 2019, s. 107–112.
- Kanašina, Svetlana. „Internet-mem kak polimodal'naâ edinica internet-kommunikacii”. *Kognitivnye issledovaniâ âzyka*, 35, 2018b, s. 116–121.
- Kolokol'ceva, Tat'âna, Ol'ga Lutovinova, red. *Internet-kommunikaciâ kak novaâ rečevaâ formaciâ*. Moskva, Izdatel'stvo Flinta, Nauka, 2018.
- Kołowiecki, Wiktor. „Memy internetowe jako nowy język internetu”. *Kultura i Historia*, 21, 2012. Web. 04.08.2021. www.kulturaihistoria.umcs.lublin.pl/pl/archives/3637.
- Kovšova, Mariâ, Dmitrij Gudkov. *Slovar' lingvokul'turologičeskikh terminov*. Moskva, Gnozis, 2018.

- Krongauz, Maksim. *Samoučitel' Olbanskogo*. Moskva, Izdatel'stvo AST, 2013.
- Kvát, Aleksandra. „Mediamem kak instrument političeskogo PR: kognitivnyj podhod”. *Mediascope*, 1, 2013. Web. 25.07.2021. www.mediascope.ru/node/1254.
- Lipps, Theodor. *Komik und Humor: Eine Psychologisch-Ästhetische Untersuchung*. Web. 10.08.2021. www.gutenberg.org/cache/epub/8298/pg8298.html.
- Lysenko, Elizaveta. „Internet-memy v kommunikacii molodeži”. *Vestnik Sankt-Peterburgskogo gosudarstvennogo universiteta. Sociologičeskij žurnal*, 10, 2017, s. 410–424.
- Ozga, Krzysztof. „Demotywatory jako deprecjonujące akty intersemiotyczne”. *Idea i komunikacja w języku i kulturze rosyjskiej*. Red. Andrzej Dudek. Kraków, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2010, s. 259–266.
- Sannikov, Vladimir. *Russkij ŷyky v zerkale ŷykovoj igry*. Moskva, ŷyky russkoj kul'tury, 1999.
- Sieñko, Marcin. „Demotywatory. Graficzne makra w komunikacji i kulturze”. *Komunikowanie (się) w mediach elektronicznych. Język, edukacja, semiotyka*. Red. Mirosław Filiciak, Grzegorz Ptaszek. Warszawa, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, 2009, s. 127–145.
- Sladkevič, Žanna. „Mediaobraz San-Ėskobara v prostranstve vymyšlennyh mirov: sociosemiotičeskij rakurs”. *Slovo.ru: baltijskij akcent*, 10 (2), 2019, s. 73–103.
- Šmelėva, Elena, Aleksej Šmelėv. *Russkij anekdot. Tekst i rečevoj žanr*. Moskva, ŷyky slavjanskij kul'tury, 2002.
- Šurina, Ūliā. „Internet-memy kak fenomen internet-kommunikacii”. *Naučnyj dialog. Filologičeskij žurnal*, 3, 2012, s. 160–172.
- Šurina, Ūliā. „Internet-memy: problema tipologii”. *Vestnik Čerepoveckogo gosudarstvennogo universiteta*, 6 (59), 2014a, s. 85–89.
- Šurina, Ūliā. „Internet-memy v strukture komičeskijh rečevykh žanrov”. *Žanry reči*, 1–2 (9–10), 2014b, s. 147–153.
- Śliż, Agnieszka. „Demotywator – emblemat kultury uczestnictwa? (Wokół problemów definicyjnych memów oraz memów internetowych)”. *Zagadnienia Rodzajów Literackich*, LVII, 1, s. 151–165.
- Trendowicz, Marcin. *Fenomen ŷtirlica. Obraz sovetskogo razvedčika v russkom ŷyke i kul'ture sovremennoj Rossii*. Gdańsk, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2019.

Źródła rysunków

- Rys. 1. Web. 13.08.2021. <https://shutniki.club/memy/10806-memy-pro-shtirlitsa>.
- Rys. 2. Web. 13.08.2021. https://zen.yandex.ru/media/my_thoughts/segodnia-den-rojdeniia-shtirlica-ne-greh-vspomnit-neskolko-anekdotov-po-takomu-sluhaiu-5f3123526f608e080bfb2ec.
- Rys. 3. Web. 13.08.2021. <https://www.facebook.com/durdominua/photos/%D0%B5%D1%89%D0%B5-%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%B4%D0%B0-%D1%88%D1%82%D0%B8%D1%80%D0%BB%D0%B8%D1%86-%D0%BD%D0%B5-%D0%B1%D1%8B%D0%BB-%D1%82%D0%B0%D0%BA-%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%B7%D0%BE%D0%BA-%D0%BA-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D1%83-httpd1vritrnx-gqm/2973694889331523/>.
- Rys. 4. Web. 13.08.2021. <https://pikabu.ru/tag/%D0%A8%D1%82%D0%B8%D1%80%D0%BB%D0%B8%D1%86/hot?page=5>.

- Rys. 5. Web. 13.08.2021. https://wot-lol.ru/world_of_tanks/pictures-wot/18442-shtirlic-by-l-bli-zok-k-provalu.html.
- Rys. 6. Web. 13.08.2021. <http://anekdottut.ru/pic/shtirlits-i-novichok-anekdot>.
- Rys. 7. Web. 13.08.2021. <http://anekdottut.ru/pic/shtirlits-i-novichok-anekdot>.
- Rys. 8. Web. 13.08.2021. <https://fishki.net/2771603-anekdoty-pro-shtirlica.html/gallery-6068363>.
- Rys. 9. Web. 13.08.2021. <https://zen.yandex.ru/media/nata1305/top-anekdotov-pro-shtirlica-5d6cda1d5d636200add07421>.
- Rys. 10. Web. 13.08.2021. <http://anekdottut.ru/pic/shtirlits-i-novichok-anekdot>.
- Rys. 11. Web. 13.08.2021. <https://zen.yandex.ru/media/oldanekdot/enciklopediia-anekdoty-pro-shtirlica-5ef17c2bf9d235005f7a9107>.
- Rys. 12. Web. 13.08.2021. https://1000soveto.ru/article_anekdot-dnya-pro-shtirlica-i-myullera.
- Rys. 13. Web. 14.08.2021. <http://rusdemotivator.ru/demotivatory-prikoly/28900-esshyo-nikogda-shtirlic-ne-by-l-tak-bli-zok-k-provalu.html>.
- Rys. 14. Web. 14.08.2021. <https://twitter.com/jahhonet/status/854706232069955588/photo/1>.
- Rys. 15. Web. 14.08.2021. <https://demotions.ru/28149-nikogda-esche-shtirlic-nne-by-l-tak-bli-zok-k-provalu.html>.
- Rys. 16. Web. 14.08.2021. <https://ru.news2fun.ru/post/8866>.
- Rys. 17. Web. 14.08.2021. https://www.reddit.com/r/Pikabu/comments/gx8ebp/%D0%BD%D0%B0%D1%88%D0%B8_%D0%B2_%D1%85%D1%8C%D1%8E%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%BD%D0%B5_%D1%81%D1%88%D0%B0.
- Rys. 18. Web. 14.08.2021. <https://shutniki.club/memy/10806-memy-pro-shtirlitsa>.
- Rys. 19. Web. 14.08.2021. <https://idaprikol.ru/picture/gruppenfyurer-ne-i-zelaete-vy-sovsem-oxuvya-vakcinirovatsya-stirlic-mozet-TPt5W4T18>.
- Rys. 20. Web. 14.08.2021. <http://batona.net/128218-shutki-i-memy-pro-koronavirus-i-2020-god-11-foto.html>.
- Rys. 21. Web. 14.08.2021. <https://www.anekdot.ru/id/1117400>.
- Rys. 22. Web. 14.08.2021. <https://pikabu.ru/tag/%D0%A8%D1%82%D0%B8%D1%80%D0%BB%D0%B8%D1%86/hot?page=3>.
- Rys. 23. Web. 14.08.2021. <https://www.meme-arsenal.com/create/meme/2344249>.
- Rys. 24. Web. 15.08.2021. <https://www.anekdot.ru/id/1099950/?amp>.
- Rys. 25. Web. 15.08.2021. <https://demotivation.me/0ln1pr0mj1n1pic.html>.
- Rys. 26. Web. 15.08.2021. <https://demotivation.me/uvgr2qpgk4flpic.html>.
- Rys. 27. Web. 15.08.2021. <https://demotivation.me/wlkb419cbi5kpic.html>.
- Rys. 28. Web. 15.08.2021. <https://pikabu.ru/tag/%D0%A8%D1%82%D0%B8%D1%80%D0%BB%D0%B8%D1%86/hot?page=2>.
- Rys. 29. Web. 15.08.2021. <http://anekdottut.ru/pic/shtirlits-i-novichok-anekdot>.
- Rys. 30. Web. 15.08.2021. <https://pikabu.ru/tag/%D0%A8%D1%82%D0%B8%D1%80%D0%BB%D0%B8%D1%86/hot?page=6>.
- Rys. 31. Web. 16.08.2021. <http://risovach.ru/kartinka/11335407>.
- Rys. 32. Web. 16.08.2021. https://mem-humor.blogspot.com/2016/03/blog-post_333.html.
- Rys. 33. Web. 16.08.2021. <http://memesmix.net/meme/3zq73q>.
- Rys. 34. Web. 16.08.2021. <https://pikabu.ru/tag/%D0%A8%D1%82%D0%B8%D1%80%D0%BB%D0%B8%D1%86/hot>.
- Rys. 35. Web. 16.08.2021. <https://www.anekdot.ru/an/an1910/jxbtracoenN191033;4600,100.html>.

